

„Das Badebild”

Fejezetek az Ullstein kiadó történetéből II.

A tizenkilencedik és huszadik század fordulója mérföldkő volt a németországi újságkiadás történetében. A lapok immár nem csupán nyilvános információforrásként szolgáltak, hanem sokkal inkább gazdasági vállalkozások részeként működtek. A hirdetések a kiadók legfőbb bevételi forrásaivá váltak, és a sajtó működésében kitapintható lett a gazdasági, valamint politikai érdekek szövevényes hálója. Az átalakulás velejárójaként az újságok oldalait mind nagyobb arányban lepték el a hirdetések. A szerkesztőségek szakmai kívánalmai egyre gyakrabban hajoltak meg a „ki hozza és ki viszi a pénzt” gazdasági elvének primátusa előtt (vö. Bücher 1926, 406). Minél nagyobb eladott példányszámot mutatott fel egy újság, annál erősebb hirdetési potenciállal rendelkezett, s minél több hirdetője volt, annál nagyobb bevételt könyvelhetett el. A csekély bevétel és a mozgósítható tőke hiánya a családi vállalkozások egész sorát lehetetlenítette el, és sokat közülük a konszernekké duzzadt kiadók vásároltak fel.

Az Ullstein kiadót és nyomdát az 1910-es évektől kezdve egészen 1934-ig nem csupán Németország, hanem a világ legjelentősebb lapkiadó konszernjei közé sorolták. A családi vállalkozás alapítója Leopold Ullstein volt,¹ aki 1871-től éveken át a berlini városházán képviselte a baloldali liberálisokat. Fiai nemcsak a vállalkozás továbbvitelére tettek ígéretet apjuknak, hanem az Ullstein-szellemiség megőrzésére is. 1919 nyarán a baloldali liberális elkötelezettségű kiadó és tulajdonosai az új hatalom támogatóiként egy új, megállíthatatlan folyamat elindítóivá váltak.

A közkedvelt *Berliner Illustrirte Zeitung* 1894-ben került az Ullstein kiadó tulajdonába. A lap tulajdonosaival és kiadójával azonban már egy ideje kapcsolatban álltak, hiszen a *Berliner Illustrirte Zeitung* az egyik kitűnően felszerelt Ullstein-nyomdában készült. Mivel a korábbi tulajdonosok, Hepner és Eysler alulmaradtak az olvasók megnyeréséért folytatott konkurenciaharcban, felkínálták Ullsteinnek megvételre a lapot. A drágának nem mondható hetilap árát az új tulajdonosok ugyan

¹Lásd erről bővebben: Eged 2008.

valamelyest megemelték,² az előfizetők száma azonban nem csökkent. Éppen ellenkezőleg: a lap képi megjelenítésében végrehajtott változtatások, új témák beemelése és ezek tálalásának újszerűsége, nem utolsósorban pedig a piaci igények szinte napra kész követése lassan meghozták a remélt eredményt. A *Berliner Illustrirte Zeitung* eladott példányszáma 1914-re elérte az egymilliót, a húszas évek végére megközelítette a kétmilliót,³ a lap túlélte a világháború okozta gazdasági válságot, a hiperinflációt és a papírhíányt. Az Ullstein fivérek szolgálatában Kurt Korff főszerkesztő, Kurt Szafranski képszerkesztő és Carl Schnebel művészeti vezető előtt megnyílt a lehetőség a szakmai kísérletezésekre, s újításaik iránt a világvárossá terebélyesedett Berlin, valamint a gazdag történelmi és kulturális hagyományú német városok polgárai igen fogékonyaknak mutatkoztak.

A *Berliner Illustrirte Zeitung* című képes hetilap csütörtökönként megjelenő számát Németország szerte nagy kíváncsisággal várták. Nem történt volna ez másként 1919. augusztus 24-én sem. Az egymillió főt meghaladó olvasóközönség meglepetésére azonban a lap már augusztus 21-én, három nappal a várt megjelenés előtt kapható volt. A meglepetést tovább fokozta a teljes oldalt betöltő címlapfotó, amely Friedrich Ebertet és Gustav Nosket ábrázolta, amint a Balti-tenger egyik felkapott üdülőhelyén, a Travemünde közelében található Haffkrug városkában a kor – közszereplőkre vonatkoztatott – erkölcsi normáit figyelmen kívül hagyva, egy szál fürdőnadrágban élvezik a hűsítő vizet.⁴ A fedetlen felsőtest, az előnytelen testalkat és a kifejezéstelen testtartás nevetségessé tette a képen látható politikusokat. A fotó azt az érzést váltotta ki szemlélőjében, hogy az új Németország, a Weimari Köztársaság vezetői helyett két tehetetlen, gyenge és szánalmas figurát lát. A német történelmi irodalom a fotóra azóta is „Badebild”-ként hivatkozik.

A szociáldemokrata Friedrich Ebertet a weimari alkotmányozó nemzetgyűlés 1919. február 11-én választotta köztársasági elnökké. Ebert az 1919. január 19-én megtartott nemzetgyűlési választások eredményeként a kormányalakítással párttársát, Philipp Scheidemannt bízta meg, aki a Szociáldemokrata Párt (SPD), a Centrum (Zentrum) és a Német Demokrata Párt (DDP) bevonásával koalíciós kormányt hozott létre, az úgynevezett weimari koalíciót. Ebert augusztus 11-én aláírta az új alkotmányt, majd augusztus 21-re tüzték ki annak az ünnepélyes aktusnak a napját, amikor a köztársasági elnök felesküszik az új alkotmányra. Az elnökválasztás köz-

² 1894-ig a negyedéves előfizetési díj 1,35 márka volt, majd ezt az összeget Ullstein másfél márkára emelte. Összehasonlításképpen: a Lipcsében megjelenő, s az egyik legfőbb vetélytársnak számító *Illustrirte Zeitung* című hetilap három hónapra hét márkába került.

³ Ralf Hecht: *Die modernen Medien der Weimarer Republik*. (2. rész: Fotografie.)

<http://www.ralf-hecht.de/weimar/kap2.html>; (2009. október 5.)

⁴ *Berliner Illustrirte Zeitung*, 1919. augusztus 24.

vetett módja még azok körében is kritikus fogadtatásra talált, akik rokonszenveztek az új rendszerrel vagy legalábbis megbékültek vele. Az utóbbiakhoz tartozó Max Weber például már több héttel a parlamenti szavazás előtt, majd azt követően is annak a meggyőződésének adott hangot, hogy a politikai stabilitás megteremtésének érdekében egy erős felhatalmazottsággal bíró köztársasági elnököt kell Németország élére állítani, és mindez a nép általi közvetlen választást kívánja meg (Mauersberg 1991, 74; Weber 1919).

A *Berliner Illustrirte Zeitung* időzítése tökéletesnek bizonyult. A Weimari Köztársaság legfőbb közjogi méltósága ugyanis éppen a weimari színház épülete, a ceremónia helyszíne felé tartott, amikor a báméskodó tömeg megállásra kényszerítette az Ebertet szállító autót. Személyi titkára, Rudolf Nadolny kiszállt a kocsiból, hogy segítséget kérjen a rend fenntartására kivezényelt katonáktól, amikor egy ismeretlen a kezébe nyomta a *Berliner Illustrirte Zeitung* aznapi számát. Nadolny, aki egyetlen pillantással felmérte a helyzet súlyosságát, az újságot az ülésre dobta és ráült, mielőtt az egyébként is feszült idegállapotban lévő Ebert észrevehette volna (Nadolny 1985, 133–134). Az ünnepélyes eskütétel után természetesen Ebert is megtekintette a címlapot, melynek várható hatásai mélységesen elkésérítették. A címlapfotó ugyanis a személye elleni támadáson túl az új állam intézményeinek és azok vezetőinek elutasítását, sőt megvetését sugallta.

A *Berliner Illustrirte Zeitung* olyan történelmi pillanatban jelentette meg a fotót, amikor a németek többségének önbecsülése a vesztes világháború és a versailles-i szerződés következtében romokban hevert, hiszen tragikus történések sokkolták a sértett önérzetű országot. Ráadásul a fotó bejárta a világsajtót, és a képet kísérő kommentárok nem felejtették el megemlíteni, hogy Németország új elnöke nem is olyan régen még nyeregkészítőként, majd vendéglősként kereste a kenyerét. A német sajtóorgánumok – különösen a jobboldali pártokhoz kötődők – sem bántak nagyvonalúbban az új államfővel. Bár Ebertet és környezetét bíráló írásokkal korábban is találkozni lehetett a német lapokban, a „Badebild” mégis különös jelentőséggel bírt. A németeknek politikai hovatarozástól függetlenül arra lett volna szükségük a számukra megalázó helyzetben, hogy a vezető államférfiakban megláthassák az újrakezdés, a felemelkedés esélyét. Olyan vezetőket szerettek volna az állam élén látni, akikre büszkék lehetnek, s akiknek a megjelenése józanságot, tartást, erőt és tettekészséget sugároz. A többség számára ugyanis természetessé vált, hogy a császári Németország vezető politikusai mindig méltóságteljesen és elegánsan, a katonatisztek pedig egyenes tartással, kitüntetések garmadájával a mellükön jelentek meg a nyilvánosság előtt.

A *Berliner Illustrirte Zeitung* címlapja nemcsak az Ebert elleni támadások sorozatát erősítette fel, hanem évekig tartó társadalmi vitát is gerjesztett, amely azonban

a háború okozta mély sebeket nem tudott enyhíteni. A polgári középosztály lelkiületét a körülményekből fakadóan a harag, a düh, a csalódottság, a kétségbeesés érzéseivel elegy magatehetetlenség határozta meg. Ebben az érzékeny lelkiállapotban sokkal inkább befogadóbbnak bizonyult a köztársasági eszmét, az új rendet – sokak szerint a felforgatott állapotokat – és a mindezt együttesen megtestesítő szociáldemokrata vezetőket bíráló felvetésekre. A közvéleménnyel azonban nemcsak a politikai napilapok vezércikkei és kommentárjai igyekeztek az „elfuserált köztársaság, elfuserált vezetők” érzését elhíttetni. Még hatékonyabbnak bizonyultak a satirikus vicclapokban megjelent karikatúrák, montázsok, paródiák és átköltések. A legcsípősebb hangvételű politikai élclap, az 1848-ban Berlinben alapított *Kladderadatsch*⁵ például 1919 szeptemberétől felerősítette az Ebertet és a Weimari Köztársaság politikai berendezkedését gúnyoló hadjáratát. A szeptemberi első számban közreadták a nemzeti himnusz átköltését, amelyben Ebertet parodizálták egy tengerparti jelenet keretében,⁶ továbbá terveztek egy bélyeget a Badebild mintájára „Német Nemzetgyűlés 1919” felirattal,⁷ illetve megjelentettek egy az „ősi ellenséget”, Franciaországot mélyen megvető, a orosz közérzet felkorbácsolására kiválóan alkalmas karikatúrát. A gúnyrajz fekete bőrű francia katonákat ábrázol, amint éppen egy a karján ülő gyermekét védő német nőt molesztálnak. A rajzot kísérő szöveg szerint a franciák éppen a barbár Németország civilizálására tesznek kísérletet.⁸ Ezek a frivol, sőt durva hangvételű írások és a politikusokat fitymáló rajzok rendkívül demoralizáló hatásúaknak bizonyultak, s nagyon megnehezítették a hatalmon lévők helyzetét, nem kevésbé nagyszabású terveik megvalósítását.

A hatalom új birtokosai tisztában voltak a sajtó véleményformáló szerepének erősödésével, és kellő tapasztalatra tettek szert a tekintetben is, hogy mekkora befolyást képesek gyakorolni az újságok a közhangulatra. A hetente megjelenő bulvárlapok, szemben a napilapokkal, kevésbé voltak kihegyezve a politikára. Főképpen a figyelem felkeltése, a szórakoztatás volt a céljuk, de alkalomadtán helyet adtak a politikának is. A szerkesztők kifinomult eszközöket használtak, pontosan tudták, miként kell a nagyközönség számára egy látszólag ártalmatlan, politikamentes, a riportalanyt némi rokonszenvvel bemutató témát úgy tálalni, hogy az legalábbis kételyeket ébresszen az olvasókban. 1919 késő tavaszán például a konzervatív Scherl tulajdonába tartozó

⁵ A *Kladderadatsch* összes számának (1848–1944) digitalizált változata a Baden-Württembergi Tartományi Levéltár munkatársainak köszönhetően napjainkban már elérhető a következő honlapon: <http://www.ub.uni-heidelberg.de/helios/digi/kladderadatsch.html>; (2009. október 1.)

⁶ *Kladderadatsch*, 1919. 36. sz. 471.

⁷ Uo.

⁸ *Kladderadatsch*, 1919. 36. sz. 473.

Woche címmel megjelenő képeslap egy Home-Storyt készített Eberttel, amelyet a nyár folyamán kívántak megjelentetni. A képek a köztársaság elnökét kellemesen kialakított otthonában ábrázolták. Az elnöki hivatal vezetője azonban úgy látta jónak, ha egy közleményt juttat el a szerkesztőséghez, melyben kéri, hogy tekintsenek el a képes riport közlésétől. Levelében arra hivatkozott, hogy „egy olyan helyzetben, amikor minden késhegyen táncol, és népünk létéről vagy nemlétéről van szó, az ilyen felvételek nyilvánosságra hozását a széles néprétegek nem értenék meg, és alantas támadásokra adnának alkalmat.” (Fulda 2006, 65–66)

Néhány hónappal később ismertté vált a tengerparti fotózás körülményeinek néhány részlete. A „Badebild” 1919. május 15-én készült, amikor Ebert elnökké választása után látogatást tett Schleswig–Holsteinben. A politikai tárgyalások lezárultával meglátogatott egy árvaházat, majd pihenésként eltöltött egy órácskát a tengerparton. Egyszer csak megjelent a közelükben egy ismeretlen férfi fényképezőgéppel a kezében, és lefotózta a fürdőző társaságot. Az eredeti kép azonban nem csak a köztársasági elnököt és a védelmi minisztert ábrázolta, hanem olyan személyeket is, akik az országos politikában nem játszottak szerepet.⁹ Wilhelm Steffen, a fényképész, mivel már az árvaházban találkozott az elnökkel és kísérelőivel, pontosan tudhatta, hogy kikről készít felvételt. Ebert kérte Steffent, hogy ne hozza nyilvánosságra a felvételt, amire a fényképész úri becsületszavát adta (Nadolny 1985, 93). A peres eljárás során sem tisztázódott azonban, pontosan milyen úton-módon jutott el a felvétel a berlini szerkesztőségekbe. Az eredeti, vágatlan felvétel kapcsán ugyanis Gustav Lehne, az egyik fürdőző tett feljelentést, aki beadványában sérelmezte a közzétételt, arra hivatkozva, hogy nem lévén közszereplő, engedélye nélkül nem jelenhetett volna meg a fotó. A bíró azonban nem fogadta el Lehne érvelését, és felmentette a fényképészt.¹⁰

Gustav Lehne a képzőművészeteket és a fotográfiát érintő szerzői jogvédelemről szóló, 1907 óta hatályban lévő törvény (KUG) 22. §-ra alapozta beadványát.¹¹ A hivatkozott bekezdés a lefotózott személy beleegyezéséhez kötötte a kép nyilvánosság előtti megjelentetését. Beleegyezésnek kellett tekinteni, ha az illető pénzt fogadott el, de ebben az esetben erről szó sem volt. A lefényképezett személy halála esetén pedig még tíz évig a hozzátartozók engedélyére volt szükség a kép megjelentetéséhez. A bíró elutasító döntését a 23.§-sal magyarázta, amely a főszabály alóli kivételeket

⁹ Az eredeti kép már 1919. augusztus 9-én megjelent az új politikai rendszert visszatérően bíráló *Deutsche Tageszeitung* címlapján, de nem volt ahhoz mérhető visszhangja, mint a *Berliner Illustrierte Zeitung* által később közölt részletnek.

¹⁰ Bundesarchiv Berlin, Büro des Reichspräsidenten, Bestandssignatur R601/28.

¹¹ Gesetz, betreffend das Urheberrecht an Werken der bildenden Künste und der Photographie (KUG). <http://www.fotorecht.de/publikationen/kug.html> (2009. október 1.) és Liv Bahner: Pressefreiheit kontra Privatsphäre. www.rencontres.de/Zusammenleben.92.0.html; (2009. október 1.)

sorolta fel. Abban az esetben például, ha az érintett személy a képen nem főmotívumként szerepel, hanem valamely táj vagy egyéb hely „kísérő részeként”, hozzájárulása nélkül is megjelentethető.

A döntés és annak indokolása mélyen megosztotta a német jogásztársadalmat, s ezzel egy hosszú polémia vette kezdetét, amelyben természetesen szakmán kívüliek is véleményt formáltak (vö. Albert 2002, 65–66). Nyilvánvaló volt ugyanis, hogy annak megítélése, vajon a lefotózott személyek mennyiben képviselik a főtémát és mennyiben a tengerparti táj alárendeltjei, legalábbis vitára adnak alkalmat. A törvény szövegének nyelvtani értelmezése nem nyújthatott támpontot, hiszen az egyetlen, hosszúnak nem mondható, a részletes szabályozást nélkülöző mondatban fogalmazódott meg. Így tág tere maradt az eltérő, akár politikai szempontú értelmezéseknek is. Ráadásul a korabeli kiélezett belpolitikai viszonyok nem segítettek, hogy az adott szituáció megítélését a napi eseményekről leválasszák. A kedélyek később sem csitultak a „Badebild” körül, mely még az 1924-ben zajló, úgynevezett Magdeburgi perben is visszatérő elemnek bizonyult. Wolfgang Heine, Ebert egyik ügyvédje, perbeszédében felidézte az 1919 nyarán történeteket annak kapcsán, hogy tudomásukra jutott, Steffen valóban eladhatta a sajtónak az időközben hírhedtté vált felvételt, amely végül akarva, nem akarva, de elindította a köztársasági elnök elleni durva támadások sorozatát.¹²

1919 nyarán minden bizonnyal sokaknak eszébe jutott a néhány évvel korábban nagy port kavart Bismarck kép esete. 1910-ben hirdettek ítéletet az Otto von Bismarck fia által indított eljárásban, amelynek során az egykori kancellár örököse arra kérte a bíróságot, hogy semmisítse meg a negatívval együtt azt a felvételt, amelyet két fényképész édesapjukról annak halálos ágyán készített – a család engedélye nélkül. Hosszú huzavonát követően a felperes ugyan megnyerte a pert, de a bíróság a házibéke megsértésének tényállására alapozva hozta meg döntését, ugyanis a képek készítői a házigazdák engedélye nélkül léptek be. A paparazzók – manapság így neveznék őket – annak reményében hatoltak be a házba, hogy az agg politikusról készíthető szenzációs képet eladják a sajtónak. A fotó akkoriban nem jelent meg, mert a szerkesztőségeket óvatosságra intette a család feljelentése (vö. Machton 1998).¹³

A Weimari Köztársaság politikai ellenfelei számára a „Badebild”, és ezzel a fűrdőnadrág az új rendszer szimbólumává vált. Természetesen nem csupán egy polé-

¹² Bundesarchiv Berlin, Büro des Reichspräsidenten, Bestandssignatur R601/28.

¹³ A kép – forrás: http://www.all-art.org/history658_photography13-10.html – első alkalommal 1952-ben jelent meg német lapban (Frankfurter Illustrierte, 1952. Nr. 50). Érdekességként jegyezzük meg, hogy a felvételt 2008-ban a Lausanne-i Musée de l’Elysée-ben rendezett történelmi fotókiállítás anyagai közé is beválogatták a rendezők.

mia kiindulópontjául szolgált, hanem sokkal inkább a politikai táborok tartósnak bizonyuló szembenállását mélyítette tovább. Senkinek nem lehetett kétsége afelől, hogy az Ebertet és Noskét ábrázoló kép beszédesebbnek bizonyult minden szónál, kommentár nélkül is a zsigerekig hatolt, és az új kurzust fémjelzők elevenébe talált.

A Szociáldemokrata Párt lapja, a *Vorwärts* 1919. augusztusi számai döbbenen adtak híradást a történekről. Vezércikkei azt a kérdést feszegették, vajon mi motíválhatta a *Berliner Illustrirte Zeitung* szerkesztőit, amikor a kép megjelentetése mellett döntöttek. A választ leginkább az érintett szerkesztőségtől szerették volna megtudni, azonban az újságok vezetői közötti párbeszéd hamar elmérgesedett: a *Vorwärts* egyszerűen szennylapnak titulálta az Ullstein-kiadványt,¹⁴ míg a *Berliner Illustrirte Zeitung* kezdetben hallgatott. A nem csendesülő botrány bírhatta szóra a liberális lap főszerkesztőjét. Kurt Korff levelet küldött a *Vorwärts*-nek, amelyben arról tájékoztatta a szerkesztőséget, hogy az inkriminált fotót július közepén juttatta el hozzá egy ismeretlen személy, de a kép közlésének ötletét elvetette. Később szabadságra utazott, és amíg ő pihent, megjelent a fotó. A megjelenés körülményeiről azonban egyetlen szót sem árult el. Sajnálkozását fejezte ki, majd lakonikus rövidséggel lezárta a történetet,¹⁵ akárcsak maga az Ullstein kiadó, anélkül, hogy kivizsgálták volna a cég történetének addigi legsúlyosabb skandalumát.

IRODALOM

- ALBERT, NIELS H. M.: *Die Macht einer Verleumdungskampagne. Antidemokratische Agitation der Presse und Justiz gegen die Weimarer Republik und ihren ersten Reichspräsidenten Friedrich Ebert vom „Badebild” bis zum Magdeburger Prozeß.* (Dissertation) Brema, 2002.
- BAHNER, LIV: Pressefreiheit kontra Privatsphäre.
www.rencontres.de/Zusammenleben.92.0.html
- BÜCHER, KARL: *Gesammelte Aufsätze zur Zeitungskunde.* Tübingen, 1926.
- EGED ALICE: Fejezetek az Ullstein kiadó történetéből I. *Mediárium*, 2008. 3–4. sz. 41–51.
- FULDA, BERNHARD: *Die Politik der „Unpolitischen”. Boulevard- und Massenpresse in den zwanziger und dreißiger Jahren.* In Frank Bösch, Norbert Frei (szerk.): *Medialisierung und Demokratie im 20. Jahrhundert.* Göttingen, 2006.
- HECHT, RALF: *Die modernen Medien der Weimarer Republik.*
<http://www.ralf-hecht.de/weimar/>; (2009. október 5.)
- MACHTON, LOTHAR: *Bismarcks Tod und Deutschlands Tränen. Eine historische Reportage.* München, 1998, Wilhelm Goldmann Verlag.

¹⁴ *Vorwärts*, 1919. augusztus 29.

¹⁵ *Vorwärts*, 1919. szeptember 3.

MAUERSBERG, JASPER: *Ideen und Konzeption Hugo Preuß' für die Verfassung der deutschen Republik 1919 und ihre Durchsetzung im Verfassungswerk von Weimar.* Frankfurt a. Main, 1991, Peter Lang Verlag.

NADOLNY, RUDOLF: *Mein Beitrag. Erinnerungen eines Botschafters des Deutschen Reiches.* szerk. Günter Wollstein. Köln, 1985, dme-Verlag.

WEBER, MAX: Der Reichspräsident. *Berliner Börsen-Zeitung*, 1919. február 25. (reggeli kiadás)

